

Kategoriler Kitabı'nın Meşşâi Mantıktaki Mertebesi Üzerine Tartışmalar

Debates on the Position of the Book of Categories in Peripatetic Logic

ALİ TEKİN

Karadeniz Technical University

Received: 30.04.14 | Accepted: 15.06.14

Abstract: Discussions have been continued among philosophers in the place and position of the *Book of Categories* in logic. Ibn Khaldun said that Book of Categories had ejected from logic in period of later logicians. Ibn Sina did not approve of studying categories in logic. The most appropriate interpretations in the *Book of Categories* is al-Farabi's interpretations. In this article most especially these three thinkers' opinions and assessments on this problem will be try to describe.

Keywords: The *Book of Categories*, logic, al-Farabi, Ibn Sina, Ibn Khaldun.

Klasik mantık ve felsefe geleneğinde her bir kitap belirli bir amaç için yazılmakta ve sistemin çok belirgin bir bölümünü teşkil etmekteydi. Genelde her bir kitap belirli bir varlık alanına has kılınıyor, risale tarzı küçük çalışmalar ise ya bir kitaba ilave konuları ele alıyor ya da bir bilim veyahut farklı bilimlerin ele aldığı meselelere çözüm getirmek için yazılıyordu. Gerçek anlamda felsefe-bilim, kitaplarda ortaya konuluyordu. Kalemle alınan kitabın konusu, gayesi, yararı ve bilimler sistemindeki mertebesi bazen doğrudan dile getirilmiyor, bazen ise kitabın hemen başında ifade ediliyordu. Bu, özellikle de Meşşâî filozofların metinlerinde önem arz eden bir durumdur. Nitekim Aristoteles *Kategoriler Kitabı*'nda doğrudan konuyu anlatmaya koyulmuş, eşadlı lafzın tanımını yaparak kitaba başlamış, söz konusu kitabın mertebesine dair herhangi bir açıklama yapmamıştır (Aristoteles, 1996: 1a1-2). Ancak bu kitabın sistemdeki yeri Aristoteles'in zihninde çok belirgindir. *Analitikler* kitabında ise kitabın konusu açıkça dile getirilmiş, bu kitabın burhan ve burhanî bilgi-bilim hakkında olduğu söylenmiştir (Aristoteles, 1998: 24a1-2).

Aristoteles'in kitapların sistemdeki mertebelerine ilişkin uzun açıklamalar yapmaması sonraki dönemde filozoflar arasında tartışmalara neden olmuştur. Bu nedendir ki, kitapların mertebelerine ilişkin ayrıntılı açıklamalar sonraki dönem Meşşâî filozofların metinlerinde daha geniş yer bulmuştur. Örneğin Aleksandros Afrodiseüs *Birinci Analitikler Şerhi*'nde bir şeyi öğretirken anlatılacak olanın gayesini bildirmenin ve varılacak yerin belirtilmesinin öğrenci için son derece yararlı olduğunu belirtmiştir. Afrodisias Aristoteles'in bunu bazen kitaplarının başında çok hızlı ve kısaca belirttiğini söylemekte ve *Birinci Analitikler*'in ve *Nikomakhos'a Etik*'in başındaki ifadelerini buna örnek göstermektedir (Alexander, 1998: 5-2). İkinci bir örnek olarak ise İbn Rüşd'ün *Şerhu Kitâbî'l-Burbân li-Aristâtâlis*'inin istiftah kısmındaki ifadelerini verebiliriz. İbn Rüşd burada kitabına, şarihlerin adetleri olduğu üzere kitabın amacını, kısımlarını, mertebesini ve faydasını zikrederek başlayacağını söylemekte ve bunları tek tek açıklamaktadır (ولنستفتح ذلك، على عادتهم، بذكر طرف من غرض الكتاب، وأجزائه، ومرتبته، (ومنفعته. فنقول... (İbn Rüşd, 1984: 157-63). Fârâbî ise *el-Elfâzu'l-Musta'mele fî'l-Mantık*'ta her kitabın açılış/iftitah kısmında öğrencinin bilmesi zaruri olanların sayılması gerektiğini değindikten sonra, buna yönelik yeni dönem şarihlerin açıklamalarına atıfta bulunmuş ve bunları kitabın "amacı",

“yararı”, “bölümlemesi”, “nisbeti”, “mertebesi”, “başlığı”, “yazarının ismi” ve “onda kullanılacak öğretim tarzı” şeklinde sıralamıştır (وهي غرض الكتاب و (منفعتة وقسمته ونسبته ومرتبته وعنوانه واسم واضعه ونحو التعليم الذي استعمل فيه). Fârâbî kitapların mertebeleri ve diğer hususlar üzerine yapılacak ön bilgilendirmenin yararının farkında olmakla birlikte bu konuda sözü çok uzatmanın gereksiz olduğunu düşünmektedir (Fârâbî, 1404: 94).

Özellikle de felsefe söz konusu edildiğinde bir kitabın hangi bilim dalının hangi konusu, hangi meselesi üzerine olduğu ya da bir meseleyi mi yoksa bir tartışmayı mı ele aldığı, bir konu ya da meseleyi ortaya koymak için mi yoksa yanlış olduğu düşünülen iddiaları eleştiri ve iptal için mi kaleme alındığına dair özel bir bilincin olmadığı ve bilim dallarının birbirinden çok belirgin bir şekilde ayrıştırılmadığı günümüzde kadim dünyanın filozoflarının söz konusu duruma ilişkin tavırlarına örnek vermek yerinde olacaktır.

Bu makalede ilk olarak Aristoteles tarafından kaleme alınan ve Meşşâî mantık geleneğinde üzerine çokça şerh yazılan kitaplardan biri olan *Katêgoriai* yani *Kategoriler* kitabının mantık ve felsefedeki mertebesine ilişkin bazı Meşşâî filozofların görüş ve tartışmalarına yer vermeye çalışılacaktır. Öncelikle İbn Haldun'un *Kategoriler Kitabı*'nın mantık tarihinde nasıl konumlandırıldığı ile ilgili değerlendirmelerine yer verilecek, ardından İbn Sînâ'nın ve son olarak da Fârâbî'nin görüşleri tasvir edilmeye çalışılacaktır. Anlatım sıradüzeni zamanca bize yakın olandan bize uzak olana doğru olacaktır. Önce İbn Haldun'un görüşlerine yer verilecek ve böylece mesele ortaya konulacaktır. İkincileyin İbn Sînâ'nın görüşlerinin tasvir edilme nedeni İbn Sînâ'nın tespitlerinin sonraki dönemin mantık tasavvurunda etkili olmasıdır. Fârâbî'nin değerlendirmelerinin sona ertelenmesinin nedeni ise ortaya konulan mesele hakkındaki tartışmalar belirginleştirildikten sonra kitabın mertebesi hakkında en sahih bakış açısının Fârâbî'ye ait olduğunun düşünülmesidir. Bu anlamda Fârâbî'nin görüşleri meselenin halli ve sonuçlandırılması açısından önemlidir.

İbn Haldun meşhur eseri *Mukaddime*'de mantık bilimi kitaplarını tanıtırken *Kategoriler Kitabı*'nı ilk sırada zikretmekte ve kitabı kısaca şöyle tanıtmakta ve ardından müteahhirûn (sonrakiler) döneminde kitabın mertebesinin nasıl değiştirildiğini gözler önüne sermektedir:

Bundan dolayı mantık kitapları sekizdir. Birincisi, duyulurların soyutlanması

kendisiyle nihayete eren, üstünde cins bulunmayan üst cinslerden [bahseder] ve *Kategoriler Kitabı* (*Kitâbu'l-Mekûlât*) diye isimlendirilir. (...) Ardından müteahhirün geldi (...) ve kendisi hakkında, mantıkçının yapacağı araştırma bizzat değil bilaraz olduğu için *Kategoriler Kitabı'nı* (*Kitâbu'l-Mekûlât*) ortadan kaldırdılar (İbn Haldun, 2005: II, 187).

Kategoriler Kitabı'nın sistemde nerede durduğuna ilişkin farklı görüşler ileri süren ve değerlendirmelerde bulunan önemli filozoflardan biri de İbn Sînâ'dır. İbn Sînâ *Kategoriler'i Kitâbu'ş-Şifâ'nın* mantık bölümünde ve *Medbâl* den sonra yani ilk sırada ele almıştır. İbn Sînâ'nın burada *Kategoriler'i* ilk sırada ele almasının nedeni *Kitâbu'ş-Şifâ'yı* Aristoteles'in tertibine göre düzenlemiş olmasıdır (İbn Sînâ, 2006: 4). Yoksa İbn Sînâ'ya göre kategorilerin inceleneyeceği yer mantık bilimi değil metafiziktir. Bundan dolayı olsa gerek filozof *el-İşârât ve't-Tenbîhât*'ta kategorilere yer vermemiştir. İbn Sînâ kategorilerin hem konu itibariyle hem de öğretimin kolaylığı itibariyle mantık biliminde ele alınmasının gerekli olmadığını düşünmüştür. Filozof, yüksek cinslere kategoriler denmesinin ve bunların mantık biliminin başında, fâtahasında *Kategoriler* diye isimlendirilen müstakil bir kitapta incelenmesinin adet haline geldiğini ifade etmiştir (İbn Sînâ, 2010: 3). Ancak İbn Sînâ'ya göre öğrenci mantık bilimine başlarken on kategori diye bir şeyin olduğunu ve bu kategorilerin müfred lafızlarla kendilerine veya kapsamlarına girenlere delalet ettiğini bilmeden de beş tümeli, isim ve fiili ve ardından da önermeleri, kıyasları, tanımları, kıyasların maddelerini, burhanî olan ve olmayan tanımları ve bunların tanımları ile betimlerini öğrenebileceğini söylemektedir. Dahası öğrenci mantık biliminin diğer bilim dallarını kategorilerin sayısını dahi bilmeye ihtiyaç hissetmeksizin ta'allüm edebilir. Ancak öğrenci kategorileri öğrenerek bazı şeyleri ihata edebilme bakımından bunlardan faydalana da bilir (İbn Sînâ, 2010: 4). İbn Sînâ kategorilerin daha ziyade hangi bilimle ve bilimlerle ilgili olduğuna dair açıklamalar yapmakta ve şöyle demektedir:

O halde bu fenni-bilim dalını [kategorileri] öğrenme hırsından dolayı ölçüyü aşmamalı ve onun gerçekte mantık sanatına dışarıdan sokulduğundan emin olmalısın. Bir şeyi daha bilmelisin: Bu kitabı mantığa koyan kimse bunu öğretim yöntemini dikkate alarak koymamıştır, aksine kabul ve taklit yöntemini dikkate alarak koymuştur. Çünkü kategorilerde tahkik yoluyla bilinen şeyleri mantığa uygun bir açıklamayla bilmen mümkün değildir. Bilmelisin ki,

onların bu on kategorinin sayısını ispatlama çabaları, onların ilimleri olmadığı, bunların birbirine tedahül olmadığı, her birinin şu özelliğe sahip olduğu, bunlardan araz olan dokuz tanesinin cevher olan birinciden farklı olduklarını vb. bütün hususlar başka disiplinlerden edinilmiş açıklamalardır ve bunlarda tam anlamıyla eksik kalınmıştır. Çünkü bunlar ancak derinliğine bir incelemeyle bilinebilir ve derinlemesine inceleme ise ancak ilk felsefe denilen bilimin seviyesine ulaşıldıktan sonra yapılır (İbn Sînâ, 2010: 5).

Görüldüğü üzere İbn Sînâ *Kategoriler Kitabı*'nı mantık biliminin dışında bırakmakta ve bu kitapta ele alınanları mantık biliminde değil de özellikle metafizikte konu edilmesi gerektiğini sürekli vurgulamaktadır. Kategorilerin varlıklarının nitelikleri bakımından bilgisi metafiziğin, nefsin bunları tasavvur etmesi bakımından bilgisi ilmi'n-nefsin ve bunlara lafızların delalet etmesi bakımından bilgisi ise dilbiliminin alanına girmektedir (İbn Sînâ, 2010: 4). Dolayısıyla kategoriler farklı cihetlerden farklı bilimlere konu edilebilmekte iken mantık bilimi açısından pek bir fayda sağlamamaktadır. Dahası İbn Sînâ'ya göre ta'lim cihetinden bakıldığında bilime *Kategoriler Kitabı* ile başlamak çok yanlış bir seçenek olacaktır. Bu kitapta ele alınanlar daha ziyade metafiziğin konuları olduğu için ve metafizik de ta'lim cihetinden bakıldığında diğer ilimlerden sonra geldiği ve zor olduğu için bilime kategorileri öğrenmeye çalışarak başlamak öğrenci için bırakalım yararı zararlı olacaktır:

Biz ise söyleyeceklerimizi söyleyeceğiz, sonra da ister kabul edelim isterse de açıklayıcı olalım mantıkçıların yollarını ve adetlerini izleyeceğiz. Bu amaçla şöyle deriz: Bu kitap [*Kategoriler Kitabı*] ve onun mantığının başına konulması, çok yararlı olmamasının yanı sıra başlangıçta zarar verebilir. O kadar çok kişi gördüm ki bu kitabı okuması sebebiyle zihni karışmış hatta bu kitapta kühünün tam olarak kavranması mümkün olmayan şeyleri hayal etmiş, onda hakikatle alakası olmayan hayaller gelişmiş ve bu hayaller üzerine görüş ve düşünceler kurularak bunlarla zihni kirlenmiş ve akıl levhasına başka bir şeyin yazılmasıyla silinemeyecek ve başka şey karıştığında aklını karıştıracak şeyler yazılmıştır (İbn Sînâ, 2010: 7).

Görüldüğü üzere İbn Sînâ *Kategoriler Kitabı*'nın mantık ve felsefedeki mertebesi ve yerine ilişkin olarak farklı görüşler ileri sürmekte ve kategorileri hem ilim hem de daha ziyade olmak üzere ta'lim cihetinden mantık biliminin dışında tutmaktadır. İbn Sînâ'nın bu tavrı daha sonraki dönem-

de müteahhirûnun *Kategoriler Kitâbı*'nı hazfetmesinde etkili olmuş olabilir şeklindeki bir yorumu haklı çıkarabilmektedir. İbn Haldun'un yukarıda da alıntıladığımız tespitleri her ne kadar İbn Rüşd sonrası mantık çalışmaları hakkında ise de müteahhirûn dönemi mantıkçılarının mantık bilimini kısaltıp bu bilimin yapısını değiştirmelerinde ve kategorileri mantık biliminden çıkarmalarında İbn Sînâ'nın bu tavrının etkili olduğu söylenebilir. *Kategoriler Kitâbı*'nın mantık ve felsefedeki mertebesi ve yeri hususunda İbn Sînâ'nın ve sonraki mantıkçıların bu tavırları Fârâbî'nin perspektifinden değerlendirildiğinde acaba nasıl bir tablo ile karşılaşılabilir? Acaba *Kategoriler Kitâbı*'nın mertebesine ilişkin olarak İbn Sînâ öncesinde, hatta Fârâbî öncesinde hiç tartışma yapılmamış mıdır? Fârâbî, kendisinden sonra İbn Sînâ tarafından da açılacak olan bu tartışma hakkında bir şeyler söylemiş midir? Şimdi bu soruları yanıtlamaya çalışalım.

Kategoriler Kitâbı'nın mantık ve felsefedeki mertebesi ve yerine ilişkin tartışma Fârâbî'nin aktardıklarından anlaşılacağı üzere çok daha eski dönemlerde şarihler arasında yapılmış ve farklı kanaatler ortaya çıkmıştır. İbn Sînâ'nın yaptığı değerlendirmelerin benzerleri çok daha önceleri yapılmıştır. Peki Fârâbî kendisinden önceki dönemde şarihlerce yapılmış ve kendisinden sonra da İbn Sînâ tarafından yeniden gündeme getirilecek olan bu tartışma hakkında ne demektedir? İbnu'l-Kıftî, Fârâbî'nin *Kategoriler Kitâbı* hakkındaki görüşleri üzerine yorumlar yapmış ve kategorilerin bütün bilimlerin başına konulması ve ondan sonra da metafizikte ele alınmasıyla ilgili olarak Fârâbî'nin değerlendirmelerinden daha iyisinin bulunmadığını dile getirmiştir (İbnu'l-Kıftî, 2001: II, 382). İbnu'l-Kıftî'nin Fârâbî'nin kategorilerin yerine ilişkin tavrı hakkında yaptığı bu değerlendirmeler gerçekten doğru ve önemlidir.

Fârâbî *Kitâbu'l-Hurûf*'ta *mekûl* yani kategori terimi ile delalet edilen anlamları tek tek saymakta ve "bir şeye yüklenen" ve "akledilen/*ma'kûl*" anlamlarını da bu bağlamda zikretmektedir (Fârâbî, 2008: 4). Filozof *ma'kuller* de dediği *mekûller*i mantık sanatı, doğa bilimi, medenî bilim, matematik ve metafizik ile irtibatlandırmaktadır.

Kategorilerin içerdiği şeylerin bir kısmı, insan iradesiyle var olur ve bir kısmı da insan iradesinden bağımsız olarak var olur. Bunlar içinde insan iradesiyle var olanları medenî bilim inceler ve insan iradesinden bağımsız olarak var olanları ise doğa bilimi inceler. Matematik, bunlardan nicelik sınıflarını... in-

celer. Doğa bilimi ise bu işaret edilirin tek tek fertlerinin hepsini ve bu işaret edilir olanın türlerinin mahiyetinin var olmasını gerektirdiği diğer kategorileri inceler... Bundan sonra kategorilerin dışındaki şeylerin başka bir sanatta incelenmesi gerekir. Bu sanat, doğal şeylerden sonrakilerin bilimidir [metafiziktir]. Çünkü metafizik, doğal şeylerden sonrakileri inceler, onların bilgisinde derinleşir ve kategorilerin içerdiği şeyleri de o şeyler bunların sebepleri olmaları bakımından inceler, hatta bunlardan matematiğin ve medenî bilimin ve medenî bilim kapsamına giren amelî sanatların içerdiği şeyleri inceler. Bu tamamlandığında ise nazarî bilimler sona erer. Yine kategoriler, cedel ve saf-sata sanatının, hitabet ve şiir sanatının sonra da amelî sanatların konusudur. Bütün kategorilerin kendisine kıyaslandığı işaret edilir ise amelî sanatların konusudur (Fârâbî, 2008: 8-11).

Fârâbî *Cevâbât li-Mesâil Suile 'anbâ'* da da önermenin konu ve yüklemnin cevher ve araz dediğimiz kategorilerden oluştuğunu ve bunlara mantık biliminde hakkında hüküm verilen ve hüküm, hakkında haber verilen ve haber olmaları ile itibar edildiğini bildirmektedir (Fârâbî, 1371: 294-5). İkinci öğretmen *Kitâbu'l-Cedel* de öncül ve matlubların konu ve yüklemelerinin on üst cins dediğimiz kategorilerin altına girdiğini belirtmektedir (Fârâbî, 1986c: 95). Bu kategoriler cevher ve dokuz arazdan oluşur. Cevher ve arazlar önermelerin parçaları olmaları bakımından mantık biliminde ve ilk sırada ele alınır. Bu nedenle Fârâbî cevher ve dokuz arazı kendi *Kategoriler Kitabı*'nda mantık bilimi cihetinden ele almıştır (Fârâbî, 1986b: I, 89-131).

Aristoteles'in en büyük şarihlerinden biri olan Fârâbî ilk öğretmenin *Peri Hermeneias: Kitâbu'l-İbâre* üzerine yazdığı kıymetli şerhi *Şerhu'l-İbâre*'nin girişinde *Peri Hermeneias*'ın sistem içerisindeki yerinin neresi olduğuna açıklık getirmekte ve bu bağlamda özellikle *Katégoriai: Kitâbu'l-Mekûlât, Peri Hermeneias* ve dolaylı olarak da *Analütikôn Proterôn: Kitâbu'l-Kıyâs* ile *Analütikôn Hüsterôn: Kitâbu'l-Burbân*'ın sistem içerisindeki yerleri hakkında da önemli değerlendirmeler yapmaktadır Fârâbî, 1987: II, 1-8).

Fârâbî, Aristoteles'in kategorileri *Katégoriai*'de telife girmeden-yalın olarak ele aldığını, olumlama ve olumsuzlamanın kategorilerin yalın değil de birbirleriyle telifleriyle oluştuğunu, bundan dolayı *Katégoriai*'yi *Peri Hermeneias*'tan önceye koyduğunu, kıyasın ise *Peri Hermeneias*'ta ele alınan tam söz olmaksızın bilinemeyeceğini ve kurulamayacağını, dolayısıyla da

Analütikôn Proterôn'un *Peri Hermeneias*'tan sonra gelmesi gerektiğini ifade etmekte ve şarihlerin (*el-mufessirûn*) çoğunun, kitapları böyle sıraladığını bildirmektedir. Zira bu şarihlere göre *Katêgoriai*'de anlatılan kategoriler öncüllerin parçaları, öncüller de kıyasların parçalarıdır, bu şarihlerin nezdinde bu kitap yani *Peri Hermeneias* öncüller hakkındadır ve şeyin parçalarının *telbîs* ve *ta'limi* o şeyin kendisinden önce gelmelidir (Fârâbî, 1987: II, 4-6). Fârâbî kitapların mertebeleri hususunda bu şarihlerle aynı düşünmekte ancak *Peri Hermeneias*'ın öncüllerden ziyade matlubları (araştırılanları) esas aldığını dile getirmektedir. Fârâbî *Peri Hermeneias*'ta Aristoteles'in öncüllerin ve matlubların öğrenildiği şeyler üzerine yönelerek kaleme aldığını, ancak daha ziyade matlublar olması bakımından ve öncüllere değil de matlublara has olan şeylerin onlarda bulunması bakımından matlublara itina ettiğini, öncüllerle ilgili olarak ise onların matlublarla müşterek olmalarının dışında bahsetmediğini ifade etmektedir. İkinci öğretmen *Peri Hermeneias*'ta kastedilen ilk amacın öncüllerin telhisinden çok matlubların telhisi olduğunu belirtmekte ve öncül olması bakımından öncül den ancak kıyasa izafetle bahsedilebileceği ve bundan dolayı da öncülün tanımının kıyasın ne olduğunun zikredildiği yere tehir edildiğini haber vermektedir. Dolayısıyla anlaşılıyor ki Fârâbî *Peri Hermeneias*'ta öncüllerin değil de matlubların ele alındığını düşünürken, bahsettiği bu şarihler ise bu kitapta matlubların değil de öncüllerin ele alındığını söylemektedirler.

Ancak hem Fârâbî hem de bu şarihler kitapların mertebesi hususunda aynı şekilde düşünmektedirler. Öyleyse *Katêgoriai* kitabı *Peri Hermeneias*'tan, *Peri Hermeneias* da *Analütikôn Proterôn*'dan önce gelmelidir (Fârâbî, 1987: II, 4-5). Fârâbî'nin ifadelerine dayanarak *Kitâbu'l-Burbân*, *Kitâbu'l-Cedel*, *Kitâbu's-Safsata*, *Kitâbu'l-Hatâbe* ve *Kitâbu'ş-Şîr'*'de ele alınan kıyasların her birinin de en küçük parçalar olan kategorilerden oluşmakta olduğunu söyleyebiliriz. Fârâbî'ye göre kategoriler mantık biliminin bütün cüzlerinden önce geldiği gibi doğal olarak felsefenin de bütün cüzlerinden önce gelir. Çünkü felsefe, ne matematik bilimler, ne doğa bilimleri ne de toplum bilimi olsun, öncelikli olarak kategoriler dışında başka bir şey hakkında araştırma yapmaz. Metafiziğe gelince, bu bilim, *Kategoriler Kitabı*'nda araştırılardan daha fazlasını araştırır. (و اما بحسب مراتب أجزاء الصناعة فإن كتاب المقولات متقدم لجميع أجزاء المنطق من جهة اخرى. فهو متقدم لجميع أجزاء الفلسفة. لأن الفلسفة ليست تنظر في شيء اخر غير المقولات أولا لا التعاليم و لا العلم الطبيعي ولا العلم المدني. فأما العلم الإلهي فإنه إنما ينظر أكثر شيء

(بمظر فيه في المقولات) (Fârâbî, 1987: II, 8). Buna göre diyebiliriz ki mantık ve felsefe cihetinden bakıldığında sıralama *Katêgoriai*, *Peri Hermeneias*, *Analütikôn Proterôn* ve *Analütikôn Hüsterôn* şeklindedir. Ardından mantık biliminin diğer kitapları ve burhan yöntemi ile önce tek tek matematik bilimler, doğa bilimleri, toplum bilimi olan politika ve etik ve de metafizik gelmektedir. Kategoriler metafizikte de farklı bir cihetten ele alınır.

Fârâbî'nin anlatılarına göre kitapların sistem içerisindeki yerine dair yapılan tartışmanın temelinde şarihlerin kitapların sıralanmasında farklı ölçütleri kendilerine temel almalarıdır. Fârâbî tartışma boyunca üç ölçütten bahsetmektedir. Bu ölçütleri kendimizce bir sıraya koyacak olursak a) mantık ve felsefe ciheti, b) öğretimin kolaylığı ciheti ve c) madde-suret ciheti şeklinde sıralayabiliriz. Mantık ve felsefe cihetinden kitapların mertebesinin nasıl olması gerektiğini hemen yukarıda belirttik. Öğretimin kolaylığı cihetinden bakan bazı şarihler *Katêgoriai*'nin *Peri Hermeneias*'tan zor olduğunu, öğrencinin kategorilere dair hiçbir şey bilmeden de *Peri Hermeneias*'ı okuyup öğrenebileceğini ifade etmişler ve bundan dolayı *Peri Hermeneias*'ın *Katêgoriai*'den mantık ve felsefe cihetinden önce geleceğini zannetmişlerdir (Fârâbî, 1987: II, 4-7). Bundan dolayı bazıları *Katêgoriai*'yi *Analütikôn Hüsterôn*'dan sonra ve *Topika*'dan önceye yerleştirmişler, *Katêgoriai Kitabı*'nı *Topika'dan Önce Gelen Kitap* anlamında *Mâ Kable Kitâbu Tûbîkâ* ismiyle isimlendirmişler ve doğal olarak da *Peri Hermeneias*'ı ilk sıraya koymuşlardır (Fârâbî, 1987: II, 8).

Madde-suret ölçütüne göre ise şarihler *Peri Hermeneias*'ı *Katêgoriai*'den öne almışlardır. Zira böyle düşünenlere göre *Katêgoriai*'de ele alınan kategoriler kıyastaki öncüller ve matlubların maddeleridirler, *Peri Hermeneias*'ta ise öncüller ve matlublar maddeleri değil de telifleri cihetinden araştırılırlar. Yine *Analütikôn Proterôn*'da da kıyas, telifi ve sureti cihetinden ele alınır. Bu gibi nedenlerden ötürü bu şarihler *Katêgoriai*'yi kıyası maddeleri açısından açıklayan kitaplardan yani beş sanatı ele alan kitaplardan önceye, kıyasın telifi ve sureti cihetinden açıklayan kitaplardan yani *Peri Hermeneias* ve *Analütikôn Proterôn*'dan sonraya yerleştirmeyi uygun bulmuşlardır. Bu şarihler bir şeyin maddesi cihetinden parçalarının, telifi cihetinden olan parçalarından başkaca olduğunu da ileri sürmüşlerdir (Fârâbî, 1987: II, 5).

Fârâbî, *Kategoriler Kitabı*'nın mertebesine ilişkin olarak İbn Sinâ'nın

dile getirdiği çekincelerin farkındadır. Bundan dolayı benzer kaygıları anlayıp zihninde anlamlandırmış ancak nihayetinde bilimlerin ve kitapların asıl mertebesinin ta'lim cihetinden değil de bilim cihetinden belirlenmesi gerektiğini ifade etmiş ve bununla ilgili tespitlerde bulunmuştur:

Sanatların mertebeleri onlarla diğerleri arasında yapılacak mukayeseye göre alınabileceği gibi öğrencilere kıyasla da alınabilir. Bu sanat [mantık sanatı] diğer sanatlara kıyasla [alındığında] düşüncenin kullanıldığı bütün diğer sanatlardan önce gelir, öğrencilere kıyasla ise sanatların mertebeleri bu cihetle neredeyse belirsiz halde olur. Bir sanat diğerleriyle kıyaslandığında diğerinden önce gelmesinin lazım gelmesi imkânsız değildir, öğrenciye göre kıyaslandığında ise bu sanatlardan sonra gelen, öğrenciye, önce gelenden daha kolay gelir. Bundan dolayı bir topluluk mantık sanatının mertebesiyle felsefenin bölümlerinin mertebesini belirlemek istediğinde, onların mertebeleri hakkında farklı zanlar ortaya çıkmış ve onların kitapların mertebeleri hakkındaki bakış açıları sadece sanatların birbirlerine kıyas edilmesine göre değil fakat öğrencilere kıyas edilmesine göre olmuştur. Bundan dolayı bu topluluktan bazıları bu sanatın [mantık sanatının] mertebesini felsefenin bölümlerinin çoğundan sonraya bırakmışlardır (Fârâbî, 1404: 108).

Kategoriler Kitabı'nın mantık ve felsefe bakımından mertebe ve yeri hakkında bu şekilde düşünen Fârâbî, mantık kitaplarını tanıttığı diğer eserlerinde de *Kategoriler Kitabı*'nı her zaman ilk sıraya koymuştur. Örnek olarak *İhsâu'l-'Ulûm, et-Tavtie, el-Elfâzu'l-Musta'mele fi'l-Mantık* gibi eserlere bakmak yeterli olacaktır (Fârâbî, 1404: 104-6; 1931: 29-31; 1986a: I, 58).

Kategoriler Kitabı'nın mantık bilimindeki mertebesi ve yeri hakkında filozoflar farklı kanaatlere sahip olmuşlar ve farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Filozofların mesele hakkında farklı görüşler ileri sürmelerinin nedenleri temel aldıkları ölçütlerin farklı olmasıdır. *Kategoriler Kitabı*'nın mantık bilimindeki asıl yeri ve müteahhirûn döneminde mantık biliminden çıkarılması hakkında İbn Haldun'un yaptığı tespitler önemlidir. İbn Sînâ bu kitabın ele aldığı konuların mantık bilimine uygun olmadığını düşünmüştür. Müteahhirûn döneminde *Kategoriler Kitabı*'nın mantık biliminden çıkarılmasında İbn Sînâ'nın görüşleri etkili olmuştur. Kitabın mertebesi hakkında Meşşâî geleneğe en uygun değerlendirme Fârâbî'ye aittir denilebilir. Fârâbî kendisinden önceki süreçte yaşanan tartışmaları okumuş ve bu tartışmalara sahih bir düzlemde çözüm getirmiştir. *Katego-*

riler Kitabı Aristoteles'in ve Meşşâîlerin çoğunun düşündüğü gibi mantık biliminin ilk kitabıdır. Kitap öğrencilerin zihinsel durumları gözetilerek ilk başta değil de daha sonra okunabilir. Ancak kitapların tertibinde asıl olan ölçüt ta'limin kolaylığı değil bilimin doğasıdır. Bilimin doğasına göre yapılan tertibe göre *Kategoriler Kitabı* ilk kitaptır.

Kaynaklar

- Alexander of Aphrodisias (1998). *On Aristotle's Prior Analytics 1.1-7* (trans. J. Barnes & S. Bobzien & K. Flannery & K. Ierodiaokonu). New York: Cornell University Press.
- Aristoteles (1996). *Kategoriler* [Yunanca-Türkçe] (çev. S. Babür). İstanbul: İmge Kitabevi. | (1999). *Kitâbu Kâtâgûriyâs ev Kitâbu'l-Mekûlât. En-Nassu'l-Kâmil li-Mantiki Aristû* (thk. F. Cebr). Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Lubnânî. | (1989). *Organon I: Kategoriyalar* (çev. H. R. Atademir). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aristoteles (1998). *Birinci Çözümlemeler* [Yunanca-Türkçe] (çev. A. Houshiary). Ankara: Dost Kitabevi. | (1999). *Kitâbu Anâlûtikâ el-Ûlâ ev Kitâbu'l-Kıyâs. En-Nassu'l-Kâmil li-Mantiki Aristû* (thk. F. Cebr). Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Lubnânî. | (1996). *Organon III: Birinci Analitikler* (çev. H. R. Atademir). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Fârâbî (1371). *Cevâbât li-Mesâil Suile 'anhâ. Kitâbu't-Tenbîh 'alâ Sebîl's-Se'âde, et-Talîkât, Risâletân Felsefiyyetân* (thk. C. A. Yâsîn). İran: İntişârât-ı Hikmet.
- Fârâbî (1404). *El-Elfâzu'l-Musta'mele fi'l-Mantık* (thk. M. Mehdî). İran: el-Mektebetu'z-Zehrâ. | (2002). *Mantıkta Kullanılan Lafızlar* (çev. S. Türker). *Kutadgubilig*, 2, 2002.
- Fârâbî (1931). *İhsâu'l-Ûlûm* (thk. O. M. Emin). Kahire: Mektebetu'l-Hancî. | (1999). *İlimlerin Sayımı* (çev. A. Arslan). Ankara: Vadi Yayınları.
- Fârâbî (1986a). *Et-Tavtie. El-Mantık 'inde'l-Fârâbî*, 1 (thk. R. el-'Acem). Beyrut: Dâru'l-Maşrık.
- Fârâbî (1986b). *Kitâbu Kâtâgûriyâs ey el-Mekûlât. El-Mantık 'inde'l-Fârâbî*, 1 (thk. R. el-'Acem). Beyrut: Dâru'l-Maşrık.
- Fârâbî (1986c). *Kitâbu'l-Cedel. El-Mantık 'inde'l-Fârâbî*, 3 (thk. R. el-'Acem). Beyrut: Dâru'l-Maşrık.
- Fârâbî (1987). *Şerhu'l-İbâre. El-Mantikiyyât li'l-Fârâbî* (thk. M. T. D. Pejuh). Kum:

- Âyetullâhi'l-'Uzmâ el-Mar'âşi, 1987, c. 2.
- Fârâbî (2008). *Kitâbu'l-Hurûf - Harfler Kitabı* [Arapça-Türkçe] (çev. Ö. Türker). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Haldun (2005). *Mukaddimetu İbn Haldûn I-II* (thk. E. S. el-Mendû). Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye. | (2008). *Mukaddime* (çev. S. Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Rüşd (1984). Şerhu Kitâbi'l-Burhân li-Aristâtâlis. *Şerbu'l-Burbân li-Aristû ve Telbîsu'l-Burbân* (thk. A. Bedevî). Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatani li's-Sekâfe ve'l-Funûn ve'l-Edeb.
- İbn Sînâ (2006). *Kitâbu'ş-Şifâ, el-Medhal - Mantığa Başlangıç* [Arapça-Türkçe] (çev. Ö. Türker). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Sînâ (2010). *Kitâbu'ş-Şifâ, el-Mekûlât - Kategoriler* [Arapça-Türkçe] (çev. M. Macit). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbnu'l-Kıftî (2001). *İbbâru'l-'Ulemâ bi-Abbâri'l-Hukemâ* (thk. A. Diyab). Kuveyt: Mektebetu İbn Kuteybe.

Öz: *Kategoriler Kitabı*'nın mantık bilimindeki yeri ve mertebesi hakkında filozoflar arasında tartışmalar süregelmiştir. İbn Haldun müteahhirûn döneminde *Kategoriler Kitabı*'nın mantık biliminden çıkarıldığını söylemiştir. İbn Sînâ kategorilerin mantık biliminde incelenmesini uygun görmemiştir. *Kategoriler Kitabı*'nın mantık bilimindeki mertebesi hakkında en isabetli yorumlar Fârâbî'ye aittir. Bu makalede daha ziyade bu üç düşünürün konu hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri tasvir edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kategoriler Kitabı*, mantık bilimi, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Haldun.

